

## AHKÂM TEFSİRİ VE MEHMED VEHBİ EFENDİ'NİN AHKÂM-I KUR'ANİYE'Sİ

Yrd. Doç. Dr. Recep DEMİR\*

**Özet:** Mehmed Vehbi, toplumun sancılı ve sıkıntılı günler geçirdiği Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Tefsir olmak üzere Akaid, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde te'lif ve tercüme türünden eserler vermiş bir Osmanlı âlimidir.

Bu çalışmada, Mehmed Vehbi Efendi'nin *Ahkâm-ı Kur'aniye* isimli eserindeki metodu incelenmektedir. Eser klasik ahkâm tefsiri formatından farklıdır. Müellif yaşadığı dönemin soru ve sorunlarından uzak durmamış, bunlara cevaplar vermiştir. Hanefî mezhebinin görüşlerini temel almakla birlikte farklı görüşlere yer vermiş, taassup seviyesinde bir mezhebe bağlılık göstermemiştir. Eserinde ahkâm konularının ayrıntılarına inmemiş, farklı konulara değinmekle birlikte konuları işleyişi sistematik değildir. Ancak Cumhuriyet döneminde yazılan ilk ve tek ahkâm tefsiri olması yönüyle bu alanda önemli bir yere sahiptir.

*Anahtar Kelimeler:* Kur'an, Ahkâm Tefsiri, Mehmed Vehbi, Usûl, İlerleme

### Legal Exegesis of Qur'an (*Tafsir Al-Ahkâm*) and The *Ahkâm Qur'aniyyah* of Mahmad Wahbi Effendi

**Abstract:** Mahmad Wahbi Effendi had been one of the versatile Ottoman scholars who authored and translated numerous works in basic Islamic sciences, particularly Qur'anic Exegesis (*tafsir*) and the others namely Theology, Islamic Jurisprudence (*fiqh*), Hadith in the early harsh years of Republic of Turkey.

This study deals with the method the author adopted in his work, *Ahkâm Qur'aniyyah* which considerably differs from the classical form of legal exegesis of Qur'an. The work in question has a unique character since it is first and unprecedented work in the mentioned field in its period. Mahmad Wahbi had not stayed away from the problems of his era and had endeavored to propose solutions to them. He had focused on Hanafi school in his legal opinions without omitting the different remarks on the same matter. To speak of his method, the author had not examined the topics concerning the provisions (*ahkam*) of Qur'an in detail. He had examined a variety of issues in an unsystematical manner.

*Keywords:* Mahmad Wahbi Effendi, Ottoman Scholar, Legal Exegesis of Qur'an, Method, Advancement

## GİRİŞ

Bilindiği gibi, Kur'an tefsir literatürünü oluşturan eserler çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Ayetleri yorumlamada kullanılan vasıtalar açısından bakıldığında tefsir kitapları, rivayet ve dirayet olarak başlıca ikiye ayrılmıştır. Bu ayırımı göre ayetlerin ayet, hadis, sahabe kavli gibi vasıtalar yardımıyla yapılan tefsiri "rivayet

\* Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD Öğretim Üyesi, recepdemir55@gmail.com. Bu makaleyi okuyarak önemli katkılarda bulunan çalışma arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Ö. Faruk HABERGETİREN ve Yrd. Doç. Dr. M. Sami ÇÖLLÜOĞLUNA şükranlarımı sunuyorum.

tefsiri”]; sarf, nahiv, belâgat, felsefe vb. muhtelif ilmi disiplinlere ait bilgilerle yapılan tefsiri de “dirayet tefsiri” olarak kategorize edilmiştir.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki klasik literatürdeki tefsirleri, bütünüyle rivayet veya dirayet tefsiri olarak kategorize etmek pek mümkün değildir.<sup>1</sup> Çünkü dirayet tefsiri olarak kabul edilen tefsirlerin tümünde çok sayıda rivayet bulunduğu gibi, klasik bir rivayet tefsirinde de, mesela Taberî'nin (ö.310/922) *Câmiu'l-Beyân*'ında olduğu gibi müfessirin pek çok konuda kişisel görüş ve tercihlerine rastlanabilir. Hakikatte, rivayet tefsiri kategorisinde sayılan eserlerde rivayetler arasında bir tercihte bulunmak, sahihini zayıfından ayırt etmek ve bunları bir tercih sırasına göre yerleştirmek müfessirin dirayetine bağlıdır.

Bu iki ana kategori dışında farklı kıstaslara göre değişik tasnifler de yapılmıştır. Bunlar da mevzûî/parçacı<sup>2</sup> veya mevzûî/konulu<sup>3</sup> tefsirlerdir. Ayrıca tefsirler ele aldıkları konu ve bazı ilmî disiplinlere ait bilgileri kullanmaları bakımından da Kelâmî, Fikhî ve Tasavvufî şekillerde dirayet tefsirinin alt kolu olarak tasnif edilmiştir.

Fikhî tefsir veya Ahkâm tefsiri, Kur'an'ın amel yönünü ele alarak bu hususla ilgili ayetleri açıklayan ve ondan bu konularla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolünün adıdır.<sup>4</sup> Bu çeşit tefsirler “*Ahkâmü'l-Kur'an*”, “*Fıkhu'l-Kur'an*”, “*Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*” adlarıyla da anılmaktadır.<sup>5</sup>

Kur'an'ın ahkâm yönü şüphe yok ki, nazil olduğu zamandan itibaren hep Müslümanların gündeminde olmuştur. Ancak tefsirin tedvin dönemiyle birlikte de bu alanda eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserler bazen İmam Şafî (ö.204/819) ve Tahâvî'nin (ö.321/933) ahkâm tefsirlerindeki gibi fıkhıdaki konu başlıkları esas alınarak fıkıh bâblarına göre, bazen de İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'an*'ın da olduğu gibi Kur'an'ın tertibine göre sûrelerdeki sadece ahkâm ayetleri ele alınarak kaleme alınmıştır. Ele alıp inceleyeceğimiz *Ahkâm-ı Kur'aniye* ise daha farklı bir konumdadır. Biz bu makalemizde öncelikle Mehmed Vehbi Efendi'nin hayatı ile eserleri üzerinde duracak daha sonra da *Ahkâm-ı Kur'aniye* isimli eserindeki yöntemini ele alacak ve bu eserden önemli bazı kesitler sunarak değerlendirmelerde bulunacağız.

## I. HAYATI VE ESERLERİ

Mehmed Vehbi Efendi Konya'nın Hadim ilçesinin Kongul Köyü'nde 1280/1864 yılında doğdu. Babası ilimle uğraşan Çelik Hüseyin Efendi'dir. Kendisi daha faz-

1 Tefsir usûlünde rivayet–dirayet ayırımının tarihçesi, mahiyeti ve tutarlılığı konusundaki değerlendirmeler için bkz. Mustafa Karagöz, “*Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti*” *Bilimname* V, Kayseri 2004/2, s. 45-60.

2 Muhammed Bakır Sadr, *Kur'an Okulu*, (trc. Mehmet Yolcu), Ankara 1995, s. 13.

3 Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Mevzûiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire trs. S. 402-403; Ömer Dumlu, *Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri*, (Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu), Samsun 1992, s. 160.

4 Mevlüt Güngör, *Kuran Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 18-19.

5 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1998, II, 47.

la Konyalı Mehmed Vehbi olarak bilinmektedir. İlk tahsilini köyünde tamamladı, Anbarlızâde Mehmed Efendi'den Kur'ân-ı Kerim'i hatmetti, daha sonra kıraat ve tecvid dersleri aldı. Tomakzâde Mehmed Efendi'den Arap diline dair temel kitapları okudu. 1877'de Hadim Medresesi'ne kaydoldu. Hafız Ahmed Efendi'den diğer ilimlere okudu. Öğrenimini tamamlamak için 1880 yılında Konya Şirvâniye Medresesi'ne devam etti. Burada Konya müftüsü Kadınhanlı Hacı Hüseyin Efendi'den Arapça, Tavaslı Osman Efendi'den fıkıh ve usûl-i fıkıh okuyarak icazet aldı.<sup>6</sup>

Tahsilini tamamlayan Mehmed Vehbi Efendi 1888'de Konya medreselerinde öğretime başladı. Konya Hukuk Mahkemesi üyeliğine seçilince (1901) müderrisi olduğu Mahmudiye Medresesinden ayrıldı. Daha sonra Konyada yeni açılan Mekteb-i Hukûk'a veraset ve intikal müderrisi olarak tayin edildi (1903).<sup>7</sup> II. Meşrutiyetin ilanıyla Konya mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi. Meclisin kapatılmasından sonra Konya'ya döndü (1911) tekrar tedrisata ve eser telifine başladı. Dört yıl içinde *Hülâsâtü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an* isimli tefsirini tamamladı. Yeniden toplanan son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'na Konya mebusu olarak girdi. Padişah ve Ankara ile görüşmek için seçilen heyette yer aldı. 16 Mart 1920'de Sultan Vahdeddin ile yapılan görüşmede ona düşmana karşı direnmeyi ve Anadolu'daki harekete destek vermeyi önerdi. Kuvây-ı Milliye hareketi içerisinde aktif olarak çalışan Mehmed Vehbi Efendi yaptığı konuşmalarla vatandaşları düşmana karşı mücadeleye teşvik etti. Konya vali vekilliği görevinde bulundu. TBMM açılınca Konya mebusu olarak meclise girdi. Kısa bir süre Meclis başkanlığı yaptı. Fevzi Paşa kabinesinde Evkaf ve Şer'iyye vekili oldu.<sup>8</sup> Sultan Vahdeddin'i padişahlıktan ve halifelikten azleden fetvayı Mehmed Vehbi Efendi verdi. Aynı fetva gereğince hilâfet makamına Abdülmecid Efendi getirildi.<sup>9</sup> Güvensizlik oyu sebebiyle düşen hükümetle birlikte vekillik görevi sona erdi, 1923'te bu sıfatı kalkınca siyaseti tamamen bıraktı.<sup>10</sup> Kendisini ilme vermesine rağmen, İzmir suikastıyla (16 Haziran 1926) ilişkili olduğu gerekçesiyle yirmi gün kadar gözetim altında tutuldu; suçsuzluğunun anlaşılması üzerine İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmaktan kurtuldu, 27 Kasım 1949 tarihinde vefat etti.<sup>11</sup>

Tefsir başta olmak üzere Akaid, Fıkıh ve Hadis ilmine dair yazmış olduğu te'lif ve tercüme türünden şu eserleri bulunmaktadır:

**1. *Hülâsâtü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*:** 1911-1915 yılları arasında yazılan tefsir, on beş cilt olarak iki defa basılmıştır. Daha sonraki yıllarda çeşitli baskıları yapılan eserin Latin alfabesiyle ilk neşri 1966-1969 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

6 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974, s. 793; İsmet Parmaksızoğlu, "Mehmed Vehbi Efendi" *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, Ankara 1976, XXIII, 431; Ateşyürek, Remzi, "Mehmed Vehbi Efendi", *DİA*, XXVIII, 540-541.

7 Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, MEB Yayınları, Konya 1994, s. 321-325.

8 Vehbi Vakkasoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri*, İstanbul 1987, s. 118.

9 Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, Rehber Yay., İstanbul 1990, I, 196-221; II, 39-40.

10 Veli Ertan, *Giriş (Müellifin Terceme-i Hali)*, *Hülâsâtü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, I, 11-15.

11 Veli Ertan, *Giriş (Müellifin Terceme-i Hali)*, I, 11-15.

**2. el-'Akâidü'l-Hayriyye fî Tahrîri Mezhebi'l-Fırkatî'n-Nâciye ve hum Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a ve'r-Red alâ Muhâlifihim:** Arapça olarak hazırlanan eserde inanç konularıyla ilgili 133 mesele incelenmiştir. 1919'da tamamlanan kitap müellif tarafından "Akâid-i Hayriye Tercümesi" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.<sup>12</sup>

**3. Ahkâm-ı Kur'âniye:** 1922'de ilk defa basılan eser daha sonra da Arap ve Latin alfabesiyle pek çok defa basılmıştır. Bizim de çalışmamıza esas alacağımız ikinci baskısı Kutulmuş Basımevi tarafından 1947 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu eser Muhittin Akgül tarafından günümüz Türkçesine "Kur'an'dan Hayata Yansımalar" adıyla sadeleştirilerek yayımlanmıştır.<sup>13</sup>

**4. Sahîh-i Buhari Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi:** 4 cilt halinde 1966 ve 1981 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.

**5. Avâmil-i Umran:** 52 sayfalık Osmanlıca bir risale. Bu Risalede Mehmed Vehbi, yöneticilerin ve seçilmiş insanların memleketin iç dış işlerine dair velev ki zaman zaman hata da yapsalar fikir beyan etmeleri gerektiği meselesi üzerinde durur.<sup>14</sup>

**6. Siyasî Hâtıralar:** Çok önemli bir döneme ışık tutabilecek olan hâtıraların henüz basılmamış olması büyük bir eksikliktir. Umarız Osmanlı'nın sön dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları üzerine araştırma yapan siyaset tarihçileri bu Hâtıratı gün yüzüne çıkarıp yayımlayarak büyük bir hizmet îfa ederler.

## II. AHKÂM-I KUR'ÂNİYE'DE TEFSİR METODU

Pek çok müellif eserlerinin mukaddimesinde eserini telif ederken kullandığı metodu açıkça ifade eder. Hatta bazen kendi yöntemi yanında o ilme dair yazılmış olan usûl ve esaslardan da söz eder.<sup>15</sup> Bu durum okuyucuya o eseri nasıl anlayacağı konusunda önemli ipuçları verir. Bizim ele alıp inceleyeceğimiz *Ahkâm-ı Kur'âniye* isimli eserinde Mehmed Vehbi böyle bir yöntem izlememiştir. Dolayısıyla onun yöntemini tespit etmek okuyucuya ve araştırmacılara düşmektedir. Bizim bu makalede kendi eserinden hareketle onun yöntemini tespit etmeye, rivayet ve dirayet bakımından incelemeye çalışacağız.

### 1. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri:

İlk asırlardan itibaren Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine çok önem verilmiş, tefsirin en önemli ve ilk kaynağı olarak yine Kur'an'ın kendisi görülmüştür. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde mücmel ve muhtasar olarak geçen ayetler bir başka yerde tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Bu sebeple İslâm bilginleri, Kur'an'ın Kur'an'la ya-

12 Yazma nüshası Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde. [nr. 3506]

13 Bkz. Muhittin Akgül, *Kur'an'dan Hayata Yansımalar*, Işık Akademi Yay., İstanbul 2006.

14 Mehmed Vehbi Efendi, *Avâmil-i Umran*, Sırat-ı Müstekim Matbaası, İstanbul 1327/1911, s. 6-8; Arslan Karaoğlu, *Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniye ve Muhammed Ali es-Sabuni'nin Revâiu'l-Beyân Adlı Eserinin Mukayesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.77.

15 Mesela Ünlü Müfessir Taberi bu konuda önemli bir örnektir.

pılan tefsirini en önemli ve en güzel tefsir olarak kabul etmişlerdir.<sup>16</sup> Bu bağlamda Mehmed Vehbi Efendi de *Ahkâm-ı Kur'aniye'sinde* bu yönetime başvurmuştur. Buna dair şu örnek verilebilir:

İnanç bakımından insanları Mü'min, Kâfir ve Münafık olarak üç kategoriye ayıran Mehmed Vehbi Efendi bunların nitelikleri üzerinde durur. Biz burada konuyu daha fazla uzatmamak için sadece Mü'minlerin<sup>17</sup> niteliklerinin ele alındığı ayetlere getirdiği yorumlar üzerinde duracağız. Bakara suresi 2/2-6. ayetlerde Yüce Allah Mü'minlerin beş niteliğini beyan etmiştir: Birincisi gayba inanırlar. Gayba imandan maksat Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, hesaba, mizana, cennet ve cehenneme gözüyle görmediği halde inanmaktır. İmanda muteber olan gayba iman olup son nefesteki kimsenin azabı müşahede etmesiyle gerçekleşen imanın hiçbir faydası olmaz. İkincisi namazı ikamedir. Namazın ikamesinden murad, erkân, âdâb, sünnet, vacip ve farzlarını ihlal etmeksizin huşu' ve hudu ile namaz kılmaktır. Namazın farziyetini inkâr eden kimsenin küfrü muciptir. Üçüncüsü, zekâtı eda etmektir. Dördüncüsü, kütüb-ü münzelenin tamamına iman etmektir. Beşincisi, ahirete imandır.

Müellif, Mü'minlerin Bakara sûresi 2/2-6. ayetlerdeki bu niteliklerini saydıktan sonra farklı surelerde yer alan niteliklerini de zikreder. Bu meyanda Mü'minün 23/2-8, 57, 60, 61; Zâriyât 51/16-19; Tevbe 9/112; Furkân 25/63-72 sûrelerindeki ayetlere atıfta bulunarak buralarda mü'minlerle ilgili bazen aynı bazen de farklı niteliklerin yer aldığı ayetleri ele alarak konuyu izah eder ve hükümler çıkarır.<sup>18</sup>

Mü'minlerin evsafını ortaya koyma bâbında Mehmed Vehbi Efendi'nin ele aldığı ayetleri incelediğimizde bu ayetlerde bazen mü'minlerden,<sup>19</sup> bazen müttakilerden<sup>20</sup> ve sâbikûndan<sup>21</sup> bazen de Allah'ın gerçek kullarından<sup>22</sup> söz edildiğini görmekteyiz. Kısaca müellif, Mü'min, muttakî, sâbikûn ve ibâdu'r-rahman kavramları arasında herhangi bir fark görmemekte ve bunları müteradif olarak değerlendirmektedir.

## 2. Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri:

Kur'an tefsirinde hiç şüphesiz en önemli ikinci kaynak Hz. Peygamber'in sünnetidir. Çünkü Peygamber'in kendisine verilen vahyi tebliğle birlikte tebyin görevi de bulunmaktadır.<sup>23</sup> Dolayısıyla Kur'an'ın ilk ve en yetkin müfessiri Hz. Peygamber'dir.<sup>24</sup>

16 Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhan fî Ulûmi'l Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsâ el-Bâbi Matbaası, Mısır 1376/1957, II, 173-174; İbn Kesir, İsmail Ebu'l Fida, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, Mektebetü'l-Menâr, I. Baskı, Ürdün 1410/1990, I, 3; Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'an*, thk. ve talk. Mustafa Dîb el-Buga, Daru İbn Kesir, I. Baskı, Beyrut 1407/1987, II, 175-176.

17 Mehmed Vehbi Efendi'nin ayette geçen müttakî ile mü'mini aynı saydığını belirtmek gerekir.

18 Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 7-12.

19 Tevbe 9/112

20 Zâriyât, 51/16-19; Bakara, 2/2-6;

21 Mü'minün, 23/57, 60-61.

22 Furkân, 25/63.

23 Nahl, 17/41; Mâide, 5/67.

24 Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 156-157; İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 4; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 176.

Mehmed Vehbi Efendi de ayetleri tefsir ederken hadislerle müracaat etmiştir. Ancak onun bu eserinde hadislerle son derece az yer verdiğini belirtmemiz gerekir. Şimdi konuyla ilgili örneklerle geçebiliriz:

Mehmed Vehbi Efendi Fatiha suresine dair ahkâmı ve namazda okunmasıyla ilgili mezheplerin görüşlerini verirken Fatiha'yı okumanın farz değil vacip olduğunu, çünkü “*Kur’andan size kolay geleni okuyun*”<sup>25</sup> ayetini delil getirir. Fatiha'nın dışındaki ayetlerle namaz caizdir, ancak noksan olur.<sup>26</sup> Zira Hz. Âişe ve Ebu Hureyre yoluyla gelen bir hadiste Rasûlullah, “*Fatihanın okunmadığı her namaz noksandır.*”<sup>27</sup> buyurmuştur. Hz. Âdem'e meleklerin secdesiyle ilgili ayeti<sup>28</sup> tefsir ederken buradaki secdenin ta'zim, tekrim ve tahiyeye amaçlı olup Allah'a yapılan bir secde tarzında olmadığı belirtilir. Hz. Âdem'e saygı duyulmasının nedenini de ona verilen ilim olduğunu belirten müellif, aynı saygının nebilere, şakirtlere, üstadlara ve bilumum küçüklerin büyüklere göstermesi gerektiği üzerinde durur. Bu bağlamda Rasûlullah'ın “*Büyüğünüze ikram edin*”<sup>29</sup> hadisini zikreder.<sup>30</sup> Abdestin lüzumuna dair ahkâmı beyan sadedinde abdestli olmayan kimsenin günde beş defa abdest almasının farz olduğu, abdestini muhafazası durumunda bir abdestle beş vakit eda edebileceği, çünkü Rasûlullah'ın Mekke'nin fethi günü bir abdestle beş vakti kıldığının mervi olduğu belirtilir. Şu kadar ki, abdesti varken tekrar abdest almak sevap ve müstehaptır. Zira Rasûlullah “*Abdest üzere abdest, nur üzere nurdur.*” buyurmuştur.<sup>31</sup>

Görüldüğü gibi Mehmed Vehbi Efendi, zaman zaman ayetlerden hüküm istinbat ederken hadislerle yer vermektedir. Ancak bu hadislerin kaynaklarını belirtmemekte ve hadislerin sıhhati konusunda hiç bir değerlendirme yapmamaktadır. Çoğu kere hadisin ilk ravisinin dahi kim olduğu belirtilmemektedir.

### 3. Ayetleri Nüzûl Sebepleriyle Tefsiri:

Kur'an-ı Kerim, yirmi küsur yılı aşan uzun bir zaman diliminde parça parça indirilmiş bir kitaptır. Bu süreçte meydana gelen bir hâdise veya Hz. Peygamber'e sorulan bir soruya cevap teşkil edecek şekilde ayetler nazil olmuştur. Ayetlerin inmesine vesîle teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hâdiseye nüzûl sebebi denilmektedir.<sup>32</sup> Özel bir sebebe binaen inen ayetler yanında özel sebep olmadan inmiş olan ayetler de bulunmaktadır. Kur'an'ın doğru anlaşılması için özel nüzûl sebeplerini bilmekle birlikte ayetlerin ele aldıkları konunun tesbit ve teşhisi için nüzûl ortamının da bilinmesine ihtiyaç vardır. Endülüslü meşhur âlim

25 Müzzemmil, 73/20.

26 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 5

27 Müslim, *Salât*, 38, 41; Tirmizî, *Salât*, 116, 166; Nesâî, *İftitâh* 23; İbn Mâce, *İkâme*, 11, 172, *Edeb*, 52; Muvatta, *Nida*, 39.

28 Bakara, 2/34.

29 Buharî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 42.

30 Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 72.

31 Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 83.

32 Zurkânî, *Menâhilü'l-Kur'an*, Daru İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, 3. Baskı, Mısır 1372, I, 106.



Şâtîbî (ö.790/1388), nüzûl sebeplerini bilmenin tefsir ilmiyle uğraşmak için zorunlu olduğunu belirtir.<sup>33</sup> Mehmed Vehbi Efendi de zaman zaman tefsirinde ayetlerin nüzûl sebebinden hareketle ayette kastedilen muradı yakalama yönüne gitmiştir. Bu duruma şu örnek verilebilir:

Vakıflara dair ahkâmı beyan ederken Bakara sûresi 272 - 273. ayetleri ele alır ve tefsir eder. “*Sadakalarınızı şu fakirlere verin ki, onlar Allah yolunda kapanıp kalmışlardır, Yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Onları simalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığımız hayırları Allah bilir*”<sup>34</sup> ayetinin tefsirinde infakın efdal olanı hastalık, yaşlılık vb. sebeplerle çalışmaya muktedir olamayanlarla düşmanla mücahede edenlere ve Kur'an tahsili için yurdundan ayrılamayan kimselere olduğunu belirtir. Müellif, nüzûl sebebinin de bu ayette kastedilenin ihtiyaç sahipleri olduğunu ortaya koyduğunu, çünkü ayetin dört yüzden fazla muhacir suffe ashabı hakkında nazil olduğunu zikreder.<sup>35</sup>

#### 4. Ayetleri Tefsirde Neshe Yer Vermesi:

Neshle ilgili farklı tarifler yapılmakla beraber genellikle “sonra gelen ayetin, önce gelen bir ayetin hükmünü ortadan kaldırması”<sup>36</sup> olarak bilinir. Tefsir usûlünün en kadîm tartışma konularından birisi de hiç şüphesiz nesh meselesidir. Kur'an'da neshin varlığını kabul edenler yanında reddedenler de vardır. Biz burada bu konuyla ilgili tartışmalara girecek değiliz. Amacımız Mehmed Vehbi Efendi'nin *Ahkâm-ı Kur'aniye*'sinde ayetleri tefsir ederken neshi bir yöntem olarak kullandığını ortaya koymaktır. Bu konuda şu örneği verebiliriz:

Mehmed Vehbi Efendi, “*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlarla uygun biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.*”<sup>37</sup> ayetini şöyle tefsir eder: “Bu vasiyet şirkten sakınan ehli iman üzerine edası lazım ve sabit bir hak oldu demektir. Gerçi bu ayette valide, peder ve sair akrabaya vasiyetin farz olduğu beyan olunmuş ise de; miras ayetinde (Nisa, 4/11-12) meyyitin terk ettiği malda valide, peder ve sair akrabasının hisse-i irsiyeleri ala meratibihim beyan olunmasıyla bunlara vasiyetin farziyeti nesholdu. Lakin asıl vasiyetin meşruiyeti bakidir. Binaenaleyh; insan valide, peder ve akrabasına ve çevresindekilere bir miktar mal veya para vasiyet edebilir.”<sup>38</sup> Burada görüldüğü gibi müellif, neshi bir metot olarak kullanmakta, ana, baba ve yakın akrabaya vasiyetin farz olmadığını ancak vasiyet edilebileceğini belirtmektedir. Ancak Hz.

33 Şâtîbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed Ebu İshak, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şeri'a*, (çev.Mehmet Erdoğan), İz yayınları, İstanbul 1990. III, 355; Zürkânî, *Menâhil*, II,176.

34 Bakara, 2/273.

35 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 396.

36 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 106.

37 Bakara, 2/180.

38 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 468. Şeriatler arasında neshin mevcut olduğunu zira, Hz. Adem'den Hz. Yusuf dönemine kadar Allah'tan başka varlıklara saygı ve ta'zim amacıyla secdenin yapıldığını ancak bizim şeriatımızda ise bunun mensuh olduğunu belirtir. a. mlf., a.g.e., s.71.

Peygamber (sav) bir hadislerinde; “Allah Teâla her hak sahibine hakkını vermiştir. Bu sebeple, vârise vasiyet yoktur.”<sup>39</sup> buyurarak miras hisseleri belirlenmiş olan mirasçılara vasiyetin yapılamayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla yakın akrabaya vasiyet yapılabilir fakat ana ve babaya yapılamaz.

### 5. Arap Dilinin Verilerinden Yararlanarak Ayetleri Tefsiri:

Kur’an-ı Kerim Arap dilinin şaheser bir örneği ve Hz. Peygamber’in kıyamete kadar devam edecek en büyük mucizesidir. Böyle bir eseri anlamaya çalışan her müfessirin onun lafız ve gramerine ait inceliklere vakıf olması gerekir. Kur’an’ın dil yönüne ağırlık vererek oluşturulan filolojik tefsirler yanında diğer tefsirlerde de her zaman dilsel unsurlardan yararlanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Mehmed Vehbi Efendi de ayetleri tefsir ederken zaman zaman kelime izahlarına girmiş ve gramer kaidelerinden yararlanarak hükümler çıkarmıştır. Buna şu örnek verilebilir:

“Allah katında hayvanların en kötüsü, kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle antlaşma yaptığın halde onlar hiç çekinmeden her defasında bozarlar.”<sup>40</sup> “Bu ayette antlaşmayı bozan kâfirlerin insanlık seviyesinden hatta hayvanlardan bile daha aşağı oldukları ve antlaşmayı bozmanın, sözünden dönmenin çirkin bir hal olduğu beyan edilmiştir. İnsanın Allah ve kul ile her muamelesi sözüyle olduğundan sözünde sebat elzemdir. Muahede (antlaşma) iki tarafın kabulüyle olup bir tarafın kabulü kifayet etmediğine işaret için (**Ahedte**) iştirake delalet eden müfaale babından gelmiştir. Muahede edenler kavmin hepsi olmayıp bazısı olduğuna işaret için (**Minhüm**) de ba’za delalet eden (**min**) lafzıyla gelmiştir. Zira muahede yapacak kavmin eşrafıdır. Elbette her bir fert bu gibi mühim işlere karışmaz.”<sup>41</sup>

Müfessir Ebu’s-Suud da (ö.1574) bu ayetin tefsirinde (**Ahedte minhüm**) ifadesinin (**Ahedtehum**) anlamında olduğunu kaydeder. “Ayetteki (**min**) harfi cerri, antlaşmanın iki taraftan söz alıp vermektan ibaret olduğunu belirtmek için gelmiştir. Fakat burada Rasûlullah onlardan söz almıştır ancak söz vermemiştir. Çünkü onlar kendileriyle daha önce yapılan antlaşmayı bozmuşlardır. Sanki burada ‘Senin kendilerinden söz aldığın kimseler’ denilmiş gibidir. Ayrıca ikinci bir görüş olarak (**min**) harfi cerri ba’za delalet etmekte, çünkü kendisiyle bizzat antlaşma yapılan kimseler onların bazısı olup tamamı değildir.”<sup>42</sup> Bu ifadelerden de anlaşılmalıdır ki Mehmed Vehbi Efendi, Ebu’s-Suud’un tefsirini isim vermeden kaynak olarak kullanmıştır.

### 6. Farklı Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi:

Bilindiği gibi İslâm’ın ilk asırlarından beri dinî nasların farklı anlaşılıp yorumlanması hep olagelmıştır. Dinî nasları yorumlamadaki bu farklılaşmalar

39 Tirmizî, Vesâyâ, 5; Ebû Dâvud, Vesâyâ, 6.

40 Enfal, 8/55-56.

41 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 266. Ayrıca bkz., a.g.e., s. 287, 295, 304, 365, 369, 361.

42 Ebu’s-Suud, el-Imadî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü’l-Aklî’s-Selim İlä Mezâye’l-Kitabî’l-Kerim*, Daru İhyâ’it-Türasî’l- Arabî Beyrut, IV, 30.



mezhepleri doğurmuştur. Bu mezheplerin görüşleri Kur'an yorumcularının eserlerinde bazen tek bir mezhebe, bazen de farklı mezheplere yer vererek kendini göstermiştir. Mehmed Vehbi Efendi ise ayetlerin tefsirinde farklı mezheplerin görüşlerine yer vermektedir. Şunu belirtmek gerekir ki ayetleri tefsir ederken çoğu kere hiçbir mezhebin görüşüne yer vermemekte, ayetten anlaşılan genel anlamı vermekle yetinmektedir. Şimdi örneklere geçelim:

Besmeleyle ilgili hükümler üzerinde duran müellif, Allah'ın ismini söylemenin hayvan keserken farz, abdestten önce ise nafil olduğunu belirtir. Besmele Hanefî imamlarına göre Fatihâ'dan bir cüz olmadığından namazda açıktan okunmaz. Şafiîlere göre Fatihâ'dan bir cüz olduğundan açıktan okunur. Hatta bir kimse besmeleyi terk ederse namazı iade eder. Şafiîlere göre sûrelerin başındaki besmele sûrelerden bir cüzdür. Hanefîlere göre ise, sûrelerden bir cüz değildir.<sup>43</sup>

Namazda Fatihâ'nın okunmasıyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer veren müellif şunları kaydeder: Hanefî imamlarına göre namazda farz olan Kur'an'dan bir ayet okumaktır. Fatihâ'yı okumak ise vaciptir. Şafiîlere göre, namazda Fatihâ'yı okumak farzdır, okunmayan namaz batıldır. Hatta Fatihâ'nın bir harfi terkedilse o namazı iade lazımdır. İmam Malik indinde namazın iki rekâtında Fatihâ okunmazsa iade lazımdır. Zira İmam Malik indinde iki rekâtta Fatihâ okumak farzdır. Farzı terk olunan namaz ise fasittir. Binaenaleyh iadesi vaciptir.<sup>44</sup>

Burada da görüldüğü gibi müellif, mezheplerin görüşlerini yüzeysel bir şekilde vermekte fakat bu görüşlerin delillerini ve kaynaklarını zikretmemektedir. Yine deliller arasında bir tercih yapmamakta ve kendi görüşlerini yansıtarak konuyu derinlemesine el alıp incelememektedir.

## 7. Kâidelerden Yararlanarak Ayetleri Tefsiri:

Mehmed Vehbi Efendi eserinde Mecelle'nin küllî kaidelerinden yararlanmıştır. Örneğin "*Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler yanından geçtikçe onunla aley ediyorlardı*"<sup>45</sup> ayetiyle ilgili izahlarda bulunurken her peygamberle birlikte insanlığa yeni sanatın öğretildiğini, Hz. Nuh sayesinde insanların gemi yapma sanatını, Hz. Davud ile de zırh sanatını öğrendiğini belirtir. Daha sonra insanlar o esastan mülhem olarak o sanatı geliştirmişler ve ilerletmişlerdir. Zira esas numune mevcut olunca furuatını tevsi' ve envanı teksir kolaydır. Hatta **Bekâ ibtidâdan esheldir (el-bekâü eshelü min el-ibtidâ)** denilmiştir. (Mecelle, madde 56).<sup>46</sup> "Bir şeyin devam etmesi, ilk defa başlamasından daha kolaydır" anlamına gelen bu kaide, teknik bir icat ve daha sonra onun üzerinde yapılan yeniliklerden ziyade hukûkî bir durumu ifade etmektedir. Örneğin bir kimse fuzulî olarak, yani yetkisi bulunmadığı halde bir davayı usulüne uygun şekilde görüp sonuçlandırdıktan

43 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 1-2.

44 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s.5. Ayrıca bkz., a.g.e., s. 151-152, 185.

45 Hud, 11/38.

46 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 428. Mecelle maddesi için bkz., Abdullah Demir, *Mecelle ve Küllî Kâideler*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 255.

sonra, yetkili bir hâkim bunu tasdik etse, hüküm yerine getirilir, hüküm ibtidâen geçerli değilse de, bekâen geçerli sayılır. Bu iki durum arasında belki yüzeysel bir benzerlik söz konusu gibi görünsün de ikisinin tam da örtüşmediği görülmektedir. Dolayısıyla müellif, bu kaideyi kullanırken çok dikkatli davranmamıştır.

“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş”<sup>47</sup> ayetinin tefsirinde buradaki emir her ne kadar Rasulullah’a da olsa aynı şartları taşıyan tüm ümmeti de kapsadığını belirtir.<sup>48</sup> Yine Mehmed Vehbi Efendi, fakir muhacirlerin gerçekten sadık kimse olduklarını beyan eden (Haşır, 59/8) ayetinden sonra “Gerçi bu Rasulullah’ın ashabı hakkında nazil olmuş ise de bilcümle muhacirlere şamildir. Çünkü sebebini husûsiliğine değil, itibar lafzın umumunadır.” kaidesini delil olarak getirir.<sup>49</sup>

Müfessirin metoduyla ilgili olarak birkaç hususa daha işaret etmek istiyoruz. Müellif konuları işlerken yüzeysel bir tarzda ele alıp incelemekte, derinlemesine tahlil ve yorumlara girişmemekte çoğu kere ayetlerin zahir anlamlarını verip geçmektedir. Bazen bir konuyu ele aldığı anda, o konudaki hükmü ortaya koymak yerine ilgili ayetleri peş peşe sıralayıp anlamlarını zikretmekle yetinmektedir.<sup>50</sup> Faydalandığı kişileri belirtmeyip “ekser müfessirinin beyanları veçhiyle”<sup>51</sup> diyerek genel ifadeler kullanmakta ve bir yer hariç<sup>52</sup> hiçbir yerde kaynak belirtmemektedir. Konuları dizaynı sistematik olmaktan oldukça uzaktır. Mesela, “Yusuf sûresinin hallettiği müşkilât” konusundan sonra “Kur’an’ın parça parça nazil olmasındaki hikmet” başlığına geçmekte, bunun peşinden de “Cinler hakkındaki Kur’an hükümleri” konusunu ele alıp incelemektedir.<sup>53</sup>

### III. AHKÂM-I KUR’ÂNİYE’DE TEFSİR ÖRNEKLERİ

Müellifimiz Mehmed Vehbi Efendi’nin eseri *Ahkâm-ı Kur’aniye* adını taşımaktadır. Ancak Mehmed Vehbi Efendi bu eserinde sadece amelî ahkâmı ele alıp incelememiş, itikadî, ahlakî ve diğer pek çok konuya dair ahkâma da yer vermiştir. Belki de eserin en orijinal yönlerinden birisi de budur. Mehmed Vehbi Efendi, inşâî ayetlerin yanında ihbârî ayetlerden de çokça hüküm istinbatında bulunmuştur. Hatta o, birçok yerde kıssalardan da hüküm çıkarma yoluna gitmiştir.<sup>54</sup> Biz bu bölümde *Ahkâm-ı Kur’aniye*’deki itikadî, amelî, ahlakî ve diğer konulara dair ahkâmdan bazı örnekler alarak eseri tanıtmaya ve bir dönemin bir yönüyle ahkâm tefsiri anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

47 Enfal, 8/61.

48 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 317.

49 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 338.

50 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 15-22. Bazen de “Ahkâmın tafsilâtı fıkıh kitaplarında mevcuttur” diyerek fıkıh kitaplarına yönlendirmektedir. a.g.e., s. 386.

51 Bkz., Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 86.

52 “Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz, çünkü Allah, israf edenleri sevmez.” ayetinin tefsirinde, midenin gıdasının itidal üzere verilmesi gerektiğini belirtir ve burada Nisâbü’l tefsirine atıfta bulunur. a.mlf. a.g.e., s.448.

53 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s.33-39.

54 Hz. Meryem ile Hz. Zekeriya kıssasından kefaletin; Hz. Şuayb ile Hz. Musa kıssasından icar ve isti’carın; İmran’ın ailesiyle ilgili kıssadan nezrin meşruiyetine; Yunus a.s kıssasından da Kur’a çekmenin caiz olduğuna dair hüküm çıkarmıştır. Bkz. Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 382-385, 398.

## 1. İtikadî Hükümler

Dinî hükümlerin temelini Allah'ın varlığına, birliğine, peygamberlerin hak olduğuna, âhiretin vuku bulacağına inanmak gibi inanç konuları oluşturur. İtikadî konular duyu organlarıyla algılanmayıp Kur'an ve Sünnet'in sahih naslarıyla anlaşılan hususlardır. Dinin haber verdiği bu gerçekler akıl yoluyla kavranır.

Dinî hükümlerin amelî ve ahlâkî olanları da dâhil olmak üzere hepsi bir açıdan itikadîdir. Zira bir dinî hüküm, konusu ve uygulanışı itibariyle hangi gruptan olursa olsun kesinlik arz ediyorsa onun İslâmî hükümlerden birini teşkil ettiğine inanmak gereklidir. Buna göre Allah'ın kesin bir emri, yasağı veya tavsiyesi olması açısından bütün İslâmî hükümler itikadîdir. Meselâ namaz kılmanın ve zekât vermenin farz, içki içmenin ve gıybet etmenin haram olduğuna inanmak bir itikadî hükümse de bunların uygulanması amelî ve ahlâkî bir husustur.<sup>55</sup>

Mehmed Vehbi Efendi de eserinde pek çok itikadî hükme yer vermiştir. Ancak biz bir makale sınırları içerisinde hepsine yer veremeyeceğimiz için bunlardan birkaçını örnek olarak ele alıp değerlendirmelerde bulunacağız:

### a. Kâfirlerin ve Münafıkların Nitelikleri

Müellif, Kâfirlerin zemmedilen niteliklerini ortaya koyan bazı ayetleri<sup>56</sup> tefsir ederek onların özelliklerini şöyle sıralar. Küfrü irtikâp eden kimseler iradelerini imana çevirmediklerinden kalpleri mühürlenmiş, kulakları tıkanmış ve gözlerine perde çekilmiş gibi hakkı kabul etmezler. Söylendiğinde dinlemez, duymaz ve görmezler. Dolayısıyla onlar için peygamberin tebliği, uyarıp uyarmaması eşittir, hiç fayda vermez. Çünkü onların nitelikleri bütün ayetleri, mucizeleri görseler de iman etmemek, doğru yolu görseler de o doğru yola gitmemek ve eğri yolu gördüklerinde onu derhal yol edinmektir. Allah'ın ayetleri okunduğunda kibirlerinden dolayı onu kabule yanaşmamak ve kulağı duymuyormuş gibi bir hal göstermek ve birtakım yalan sözleri Kur'an ayetleri üzerine tercih ederek ayetleri eğlence ve oyuncak edinmek, iman sahiplerinin ibadetlerine gülmektir.<sup>57</sup>

Mehmed Vehbi Efendi, Münafıklarla ilgili ayetleri<sup>58</sup> ele alıp tefsir ettikten sonra bu ayetlere istinaden onların yalancı, sefih (akılsız), hilekâr, Müslümanlarla alay eden alaycı, hakkı görme ve duyma konusunda kör, sağır, kerhen namaza kalkan, Müslümanlar için daima fitne arayan, onları yok etmeye ve nifaka çağırان kimseler olduklarını belirtir.<sup>59</sup> Bu evsafi beyandan sonra müellif hükümler arasında kıyaslamalar yaparak şu değerlendirmelerde bulunur: "Cenab-ı Hakk kâfirlerin kitalini emrettiği halde münafıkları dünyada kıtalden muaf kıldı. Çünkü dünyevi hükümler zahir hal üzere bina kılındığı gibi tarafı ilahiden ilmi ilahide malum olan maslahat üzere de bina kılınır. Binaenaleyh; evli bir kimse zina eder ve şariat

55 Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul 1993, s. 65-69; İlyas Üzüm, *Hüküm, DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 465.

56 Bakara, 2/6-7; A'raf, 7/146; Lokman, 31/6-7; Câsiye, 45/9; Mü'minûn, 23/110.

57 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 12-15.

58 Bakara, 2/8-20;

59 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 15-21.

nezdinde zinası sabit olursa, tövbe etmesi recm ile katline mani olmaz, affolunmaz. Halbuki küfür zinadan daha büyük cinayet olduğu halde kafir küfüründen nedametle iman ederse tövbesi kabul olunur. Ve katilden masun (korunmuş) kalır. Çünkü zina beşer neslinin kaybolmasına ve yok olmasına sebep olup, halbuki kıyamete kadar insan neslinin gelişmesi ve yokluğundan himayesi matlubu ilahi olduğundan neslin devamının önemi maslahatına binaen dünyaca zinanın mazarratı nisbetinde zinanın cezası daha ağır vazolunmuştur. İşte şu esasa binaen bir kimse diğerine sen zanısın dese ve zinasını ispat edemezse had ve kazif olarak seksen değnek vurulur. Halbuki küfür zinadan daha büyük cinayet olduğu halde sen kafirsın dese had lazım gelmez.<sup>60</sup> Devamla müellif, şarap-leş karşılaştırması yaparak haramlığı şaraba müsavi olan laşeyi bir kimse yese veya kanını içse şarapta gerekli olan haddi şurb -yüz değnek vurmak<sup>61</sup> lazım gelmeyeceğini belirtir. Çünkü şarapta hem kendine hem de topluma zarar varken, laşede sadece kendine zarar vardır. Zira ahkâm-ı şer'iyede ceza ilmi ilahide malum olan maslahat üzeredir.<sup>62</sup>

Burada görüldüğü gibi Mehmed Vehbi Efendi, bazen itikadî ile amelî hükümler arasında bazen de amelî hükümlerin kendi içinde karşılaştırmalar yapmaktadır. Münafıkların öldürülmeyip kâfirlerin öldürülmesi meselesini “hüküm zahire göre verilir” ilkesi çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Hukûkî hükümler niyetlere göre değil eylemin gerçekleşmesiyle sübût bulur. Recm de kişi tövbe etse de cezanın uygulanması, küfürde ise tövbeyle bunun affedilmesini Allah hakkı ve kul hakkı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İslâm âlimleri yükümlülük konusu hükümleri hakkın sahibine, mahiyetine ve sağladığı yararın özel ve genel oluşuna göre üç kategoriye ayırmışlardır. Bunlardan birincisi, sırf Allah hakları, ikincisi, sırf kul hakları, üçüncüsü de, karma nitelikli haklar.<sup>63</sup> Allah kendine ait hakkı affederken insan neslinin yok olması ve toplumun çöküşü gibi sosyal bakımdan son derece önemli olan bir noktada olan recm de tövbeyle cezanın düşmemesi oldukça önemlidir. Küfürde zarar bireysel iken zinada ise toplumsal bir yön barındırmaktadır. Leş-şarap karşılaştırmasına da bu açıdan bakmak gerekir kanaatindeyiz. Müellif ahkâmın vaz' olunuş maksadına dair kendisi bazı maslahatlar saydıktan sonra asıl maslahatın Allah katında malum olduğunu da belirterek bir yerde Kur'an ahkâmının kişiye, zamana ve zemine göre değişmeyeceğinin işaretlerini vermektedir.

## b. Ahirete İman

Ahret hayatının varlığını ve gerçekleşeceğini naklî ve aklî delillerle isbat etmeye çalışan Mehmed Vehbi Efendi bu konuda şu argümanları ileri sürer: “İnsanların cisimleri, dünyada hayatı kabul edince ahireti de kabul edeceğinden şüphe yoktur.

60 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 22

61 İçki içmenin cezasına dair fukahanın farklı görüşleri bulunmaktadır. Hanefî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri 80 değnek, Şafîiler ise bunun 40 değnek olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz Cezirî, Abdurrahman, *el-Fıkh ala'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, İstanbul1984, V, 32; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletuhu*, Dımaşk 1985, VI, 151-152. Kanaatimizce müellif zuhul eseri bu cezayı 100 değnek olarak kaydetmiştir.

62 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 22

63 Saffet Köse, *İslâm Hukûkuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012, s.98-100.

Çünkü hayatı kabul edince dünya ve ahiret eşittir. Zira birinde kabul ettiği hayatı diğerinde kabul etmemek aklın hilafıdır. İlk defa yaratmakla öldükten sonra diriltmek müsavidir. Belki, bizlere nazaran öldükten sonra diriltme ilk defa yaratmadan daha kolaydır. Çünkü bu konuda Allah Teâla, “*Yaradılışı ilk kez gerçekleştiren O'dur. Sonra onu tekrar gerçekleştirecektir. Bu O'nun için daha kolaydır.*”<sup>64</sup> buyurmuştur. Diriltmenin ilk defa yaratmaktan daha kolay olması insan aklına nispetle bir kolaylıktır, yoksa Allah için bu konuda da bir kolaylık ve zorluktan söz edilemez. Çünkü ilk defa yaratmada nutfeden mudgaya, mudgadan cenine, ceninden bebekliğe doğru bir takım değişim ve dönüşümlerden sonra tam uzuvlu bir insan haline gelmektedir. Ama diriltmede İsrail'in sayhasıyla (seslenmesiyle) önceden var olan cüzlerin asli haline gelmesi daha kolaydır.<sup>65</sup>

Haşr meselesi üzerinde de duran müellif, haşrin cismani olup cisim meydana gelince ruhun o cisme iade olacağını belirtir. Çünkü insan ruhla bedenden mürekkep olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla gerek itaat gerekse isyan her ikisinin müşterek fiilleri olduğu için mükâfat ve cezanın da müşterek olması tabiidir.<sup>66</sup> Devamla Mehmed Vehbi Efendi Hac sûresinin 22/19. ayetine atıfta bulunarak “Bu ayette gerek ateşten elbise giymek, gerek başları üzerinden su dökmek ve gerek bağırsaklar ve derilerin dökülmesi hep cismin şanından ve anın levazımatından olduğu cihetle haşrin cismani olmasına sureti kat'iyede delalet ettiğinden mutlaka haşri inkâr Diyanet-i İslâmiye'de küfür olduğu gibi haşri cismaniyi inkârı da küfürdür ve aynı derecedir.”<sup>67</sup>

Ahiretin varlığına dair aklî deliller de ileri süren müellif, ahiret olmasa ilahî tekliflerin bir faydası olmayacağını, neticede ceza ve mükâfatın bulunmayacağını belirtir. Ahirete imanın birçok faydaları üzerinde durur ve şu soruları sorar. Ahirete inanan bir kimse, başkalarının hukukuna tecavüz etmediği gibi kendi cinsini zarardan korur, fena mıdır? Ahiret inancı yalandan, iftiradan, haksız yere başkalarına ta'n etmekten ve diğer kötü ahlaktan lisanını ve nefsinin muhafaza eder, bu fena mıdır? ... Ahireti ikrar insanı layık olmadık şeyler işlemekten muhafaza için bir bekkidir, bu fena mıdır?<sup>68</sup>

Görüldüğü gibi Mehmed Vehbi Efendi, ahiretin varlığı meselesini hem naklî hem de aklî delillerle ispatlama yoluna gitmiştir. Ayrıca o, ele aldığı konuyu ispat noktasında soru sorma yöntemine başvurarak muhatabı iknaya çalışmaktadır.

### c. Kader ve Kazaya İman

Kader ve kaza meselesini Kur'an ayetleriyle izaha çalışan Mehmed Vehbi Efendi, “Biz her şeyi bir kadere göre yarattık”<sup>69</sup> ayetinden hareketle her şeyin ezelde

64 Rum, 30/27

65 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 56-57. Bu konuda ayrıca şu ayetleri de destek mahiyetinde ele alıp tefsir eder. Bkz., Yasin, 36/79; Hacc, 22/5; Enbiya, 21/104.

66 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 57.

67 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 57.

68 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 57.

69 Kamer, 54/49.

takdir olunduğu şekilde muayyen ve mukadder olan zaman ve mekânda bilinen şekle muvâfık surette ortaya çıktığını belirtir. Dolayısıyla hiçbir şey takdir olunan miktardan ne ziyade ve ne de noksan zuhur etmediği gibi zaman ve mekânı da değişmez. Bu ve benzer ayetleri -kendisi belirtmemekte- kaderin varlığına kesin delil olarak gören müellif, kadere imanın vacip, İslâm dinine göre kadere inkarın küfür olduğu kanaatindedir.<sup>70</sup> Kaza kavramını da “ezelde bir şeyin layezelde zuhur edeceği şekilde hükmü ilahi ve irade-i sübhaniyenin taallukudur ki, o minval üzere ilahi hüküm vaki oldu demektir” diye tanımlayan müellif, ezelde Allah’ın takdirinin kulun fiilinde mecbur olması anlamına gelmediğini, çünkü kulun o fiile iradesini yönelteceğini, gelecekte onu işleyeceğini Allah Teala bildiğinden öyle hükmetmiş olduğunu ifade eder.<sup>71</sup>

Avrupalıların ‘Kadere iman insanları atalete (tembelliğe) sevk eder’ şeklindeki iddialarına cevaplar veren Mehmed Vehbi Efendi, İslâm’ın insanları esbaba tevesül ve teşebbüse sevk ettiğini buna inanan Müslümanların çalışmak ile meşgul olduklarını belirtir. Kadere inanan kişi çalışır, çabalar; eğer çalışmasının karşılığı ortaya çıkarsa şükreder, aksi olursa sabreder. Kadere iman, işin sonunda bir teselli ve kalbin rahatlaması gibi bir fayda da sağlar. Kadere iman, insanları atalete sevk eder diyenler çok yanlış söylemiştir ve kadere imanın manasını bilmemektedirler.<sup>72</sup>

Osmanlı son dönem aydınları arasında ileri düzeyde Batı/Avrupa hayranlığı olmasına rağmen Mehmed Vehbi Efendi bu furyaya kapılmamıştır. O, burada ve eserinin diğer yerlerinde<sup>73</sup> görüldüğü gibi Avrupalılara karşı oldukça sert eleştiriler getirmiştir. Bu eleştirilerinde Avrupalıların İslâm’ı ve Müslümanları iyi tanımadıklarını, ön yargılı ve kasıtlı olduklarını özellikle işaret etmiştir.

## 2. Amelî Hükümler

Mükelleflerin yapacakları pratik işler, yerine getirecekleri vazifeler demek olan amelî hükümler ikiye ayrılır:

**a. İbadetler:** Allah’a karşı ifa edilmesi gereken kulluk vazifelerinden ibaretir. İbadetler insanın fikrini yüceltir, ruhunu olgunlaştırır, iradesini terbiye eder. İbadetlerin ruhu ihlastır. Bu başlık altında biz Mehmed Vehbi Efendi’nin temel ibadetlere dair eserinde yer verdiği konulardan sadece dördünü ele alarak değerlendirmelerde bulunacağız.

### a.1. Namaz

Mehmed Vehbi Efendi, Kur’an’da namazın konumunu ortaya koyarak “*Namazı ikame edin ve zekatı verin*”<sup>74</sup> ayetinin akıllı ve bulûğ çağına gelmiş herkese namazın kesin bir farz olduğuna delâlet ettiğini belirtir. Namazla ilgili ayetler mücmel

70 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 61.

71 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 62.

72 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 62-63.

73 Mesela bkz., a.g.e., s. 294.

74 Bakara, 2/43.



bir şekilde gelmiştir. Hz. Peygamber namazın keyfiyetini, adedini ve rekâtlarını ümmetine öğretmiştir. Asr-ı saadetten zamanımıza kadar tevatürle namazın farziyeti, beş vakitte edası ve rekâtlarının sayısı ümmetin icma ile sabit olduğundan bunu inkâr küfrü gerektirir. “*Namaz belirli vakitlerde mü'minlere farz kılınmıştır*”<sup>75</sup> ayeti namaz vakitlerinin muayyen olduğunu göstermektedir.<sup>76</sup> Müellifin yaşadığı dönemde muhtemelen Kur'an'da beş vakit namazın bulunmadığına dair söylemler olmalı ki, O, bu tür iddiaların o kimselerin cehaletini ortaya koyduğunu belirtir ve bu konuda şu ayetleri delil olarak getirir. “*Güneşin (batıya) kaymasından gecenin kararmasına kadar olan vakitte namaz kıl. Kur'an'ın (uzun uzun) okunduğu tan vaktinde de namaz kıl. Şüphesiz ki, Kur'an'ın (uzun uzun) okunduğu tan vakti (melekler tarafından) hazır bulunulan vakittir.*”<sup>77</sup> İşte bu ayette “dülûku şems” ifadesiyle zeval vaktinden başlayıp gecenin karanlığında eda edilen öğlen, ikinci, akşam ve yatsı namazları; “*Kur'ane'l-fecr*” ifadesiyle de sabah namazına işaret edilerek beş vakit namazın varlığı belirlenmiş olur.<sup>78</sup>

## a.2. Zekât

Her nimetin şükürü kendi cinsinden olduğuna göre mal nimetinin şükürü de zekâtı vermekle gerçekleşir. “*Zekâtı verin*”<sup>79</sup> ayetinin açık beyanıyla nisaba malik her kimseye zekât vermek farz-ı ayındır. Zekât kelimesi Kur'an'ın birçok ayetinde namazla birlikte zikredilmiş ve mücmel olarak gelmiştir. Bu mücmel ayetleri Hz. Peygamber tafsîl ve tatbik etmiştir. Zekâtın bir anlamı da temizlik olduğundan maldaki her türlü pislîği temizler ve malı âfâttan korur. Ayrıca zekât, insanlar arasında sevginin oluşması, kin ve düşmanlığın kalkması, kalbin katılığını kaldırıp merhameti getirmesi gibi hikmetleri de beraberinde taşımaktadır.<sup>80</sup> Bu malûmattan sonra Mehmed Vehbi Efendi, *Tevbe* 9/60. ayette geçtiği şekliyle zekâtın verileceği sekiz sınıfı sayar ve bunlarla ilgili açıklamalarda bulunur. Müellefe-i kulûbun İslâm'ın ilk dönemlerinde yeni Müslüman olup dinde karar kılmamış kimseler olduğunu, bu kimselerin dine ülfet ve ünsiyet sağlamaları için zekâttan kendilerine pay verildiğini belirtir. Sonra Müslümanlar kuvvet bulunca bu gibileri taltife ihtiyaç kalmadığından hakkı düşmüştür. Şimdi Müellefe-i kulûb yoktur, olduğu varsayılrsa bile zekâta ehil olmaz. Zekâtın verileceği yerlerden sayılan “*Fi sebililllah*” ifadesini de İslâm askerlerinin masrafları olarak yorumlar. Çünkü askerlerin iâşesi, teçhiz ve silahlarının tanzimi Müslümanlar için dinin farzlarından olduğundan zekâtın verileceği yerlerden sayılmıştır.<sup>81</sup>

Mehmed Vehbi Efendi'nin Müellefe-i kulûba dair yaptığı yorumlar tartışma götürür cinstendir. Mesela Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/950) müellefe-i kulûb

75 Nisa, 4/103.

76 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 88.

77 İsrâ, 17/78.

78 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 89. Ayrıca şu ayetleri de bu konuda delil olarak gösterir. Bkz. Rûm, 30/17-18; Hûd, 11/114.

79 Bakara, 2/43.

80 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 100-104.

81 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 105.

hakkındaki hükmün sabit olduğunu, bir kimsenin kalbinin ısındırılmasına ihtiyaç duyulur ve ondan Müslümanlara bir kötülük dokunmasından korkulur veya iyi Müslüman olması umulursa ona zekâtтан hisse verilir<sup>82</sup> der. Ünlü Müfessir Taberî (ö.310/923) de Müellefe-i kulûba zengin bile olsalar İslâm'a ısınmaları ve dinin desteklenmesini temin için zekât verileceğini belirtir. Nitekim Peygamber (sav), Allah'ın kendine müyesser kıldığı fetihlerden sonra müellefe-i kulûb fonundan kimilerine ihsanda bulunmuştur. Dolayısıyla, Müslümanların sayısı kendilerine kastedenlerden daha çok olduğu için bugün artık kalpleri İslâm'a ısındırılacak kimse yoktur; Hz. Peygamber'in vermesi de Müslümanlar sayıca az olduğu içindi, diyen birisinin sunabileceği hiçbir delil yoktur.<sup>83</sup> Kanaatimizce bu kavramın çerçevesini sadece İslâm'ın güçlenmesi için kendilerine yardım yapılan bir sınıf olarak almayıp, şerhlerinden emin olunacak kimselerle buldukları mevki itibarıyla diğer insanlar üzerinde etkili olacak kimseleri de içine alacak şekilde kapsamlı olarak düşünmek gerekir.

Mehmed Vehbi Efendi, yaşadığı dönemdeki Batılı ve yerli aydınlar tarafından sıkça dile getirilen “Din terakkiye (ilerlemeye) manidir”<sup>84</sup> iddiasına zekât konusunu işlerken ve diğer pek çok yerde<sup>85</sup> temas eder ve şu soruları sorar. Dinin farzlarından olan zekât sevabına nail olmak için mal kazanmak mı terakkiye manidir? Elinde bulunan helal maldan insanlardan muhtaç olanlara yardım edip fakirlerin gönlünü almak mı terakkiye manidir? Yoksa malını sadece kendi için kullanıp akrabasından ve muhtaçlardan yardımı esirgemek mi terakkiye manidir? Ve insana layık mürüvvet hangisindedir. Bu yönleri iz'an sahipleri muhakeme eder.<sup>86</sup>

### a.3. Oruç

“Ramazan ayına kavuşan kimse oruç tutsun”<sup>87</sup> ayetine göre akıllı, bülüğ çağına ulaşmış ve her türlü engelden uzak kimselere oruç farzdır. Hastalık, yolculuk gibi maniler yüzünden oruç tutamayan kimseye daha sonra sağlığına kavuştuğunda ve yolculuktan döndüğünde oruç tutması vaciptir.<sup>88</sup>

82 Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Darü İhyai't-Türasi'l Arabî, Lübnan 1405/1985, VIII, 181.

83 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988, X, 113.

84 Ünlü Fransız oryantalist Ernest Renan 1883 yılında “İslâm ve Bilim” ile “Yahudilik ve Hıristiyanlık” adlı iki konferans vermiş ve bu konferanslardan “İslâm ve Bilim” adlı sunuşta “İslâmiyet'in terakkiye mani olduğu” tezini işlemişti. Renan'a göre İslâm âleminin yaşanan modern dönemde geri kalmasının nedeni İslâmiyet'tir. Çünkü İslâmiyet'in dindarlığında bireyin kafasını darlaştırma ve bilimi algılamama problemi bulunmaktadır. İslâmiyet, bilim ve felsefeye daima baskı yaparak onları yok etmiştir. Renan, Ernest, “İslâm ve Bilim” İç., *Nutuklar ve Konferanslar*, Milli Bakanlığı Yayını, Ankara 1946, s.183-206. Bunlara reddiyelerde yazılmıştır. Bu reddiyelerin en meşhuru Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326; Alâeddin Yalçınkaya, *Cemâleddin Efgani ve Türk Siyasî Hayatı Üzerindeki Etkileri*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1991, s. 144-159. Baha Tevfik, Ahmet Nebil, Süleyman Sırrı, Abdullah Cevdet (1869-1931) ve Tevfik Fikret (1870-1915) gibi yerli aydınlar bu düşünceleri dilendirmişlerdir. Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996, s. 338-339.

85 Bkz., Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 87, 95, 107, 115, 188, 227, 317-318.

86 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 107.

87 Bakara, 2/185.

88 Bakara, 2/185.

Mehmed Vehbi Efendi, Bakara 2/183. ayetine atıfta bulunarak orucun Hz. Âdem'den itibaren bütün şeriatlerde mevcut olan kadim bir ibadet olduğunu, ancak her şeriatte kemiyet ve keyfiyet bakımından farklılıkların bulunduğunu belirtir. Orucun ağır ve meşakkatli bir ibadet olduğu bilinen bir gerçektir. İşte böyle meşakkatli bir ibadetin herkes üzerine vacip olması kalplerin huzuru için önemli olduğundan sadece bu ümmete değil diğer ümmetlere de farz kılındığı beyan edilmiştir.<sup>89</sup> Orucun başlangıç vaktiyle ilgili Bakara (2/187.) ayetindeki “*beyaz iplik- siyah iplik*” ifadesiyle sabahın ilk mesabesinde olan beyazlıkla siyahlığın birbirinden ayrılıp fark edildiği tan yeri kastedilmiş olup bu zamana kadar yenilip içilebilir. Müellif, orucun maddî ve manevî faydalarını da saydıktan sonra asıl olanın ayette de belirtildiği gibi takva olduğuna işaret eder. Ayrıca Ramazan ayında özürsüz olarak halkın önünde orucu bozan kimseye İslâm adabını ihlal etmekle Müminlerin kalplerini rencide ettiğinden ta'zir cezası gerekir ki, bunu hâkim tayin eder. Çünkü dinin farzlarını açıkça terk etmek İslâm ahengini bozar. Farz olan orucu terk etmek caiz olmaz. Eğer bir kimse kasten Ramazan orucunu yerse eğer gücü varsa köle azad etmek, yoksa peş peşe iki ay oruç tutmak ve eğer ona da gücü yetmezse altmış fakirin karnını doyurmak şeklinde kefareti verir. Ramazanda orucun farziyetini inkâr ederek terk eden kimse dinden çıkar.<sup>90</sup>

Burada da görüldüğü gibi Mehmed Vehbi Efendi konuyla doğrudan ilgili ayetleri ele alıp onları tefsir etmekte ve bu ayetlerden bazı hükümler çıkarmakta ancak konunun fazlaca ayrıntısına girmeyerek genel okuyucu düzeyinde yüzeysel bilgiler vermekle iktifa etmektedir.

#### a.4.Hacc

Kur'an'ın Hac konusunu ele alışı üzerinde duran Mehmed Vehbi Efendi, hacca gidip gelinceye kadar yeterli malî imkâna ve bineğe sahip olan, ayrıca ailesinin nafakasını temin eden kimselere haccın farz olduğunu şu ayetle delillendirir. “*Yoluna gücü yeten herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir.*”<sup>91</sup> Haccın farziyeti beden ve mal bakımından kudrete bağlıdır. Dolayısıyla vücut bakımından sağlıklı olmayan ve fakir olan kimselere hac farz değildir. Çünkü Hanefî imamlarına göre ayetteki “*istitaa*” kelimesi malî ve bedenî güç olarak tefsir edilmiştir. Gücü olduğu halde haccı terkeden kimse ise büyük bir nankörlük etmiştir. Ayetteki “*kefere*” lafzından murad nimete karşı nankörlüktür.<sup>92</sup>

Haccın üç farzı olduğunu, ayette “*Allah rızası için haccı ve umreyi tamamlayın*”<sup>93</sup> şeklinde emredildiğini beyan eden müellif, “*üç farzdan biri noksan olursa hac fasid olur ki, gelecek yıl kazası lazım gelir.*” der. Hac Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin

89 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 109.

90 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 111.

91 Âl-i İmrân, 3/97.

92 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 112-113.

93 Bakara, 2/196.

ilk on günündedir.<sup>94</sup> Her kim bu aylarda hacca niyet eder ve ihrama girerse çirkin söz söylemek, kavga, niza etmek yoktur.<sup>95</sup> Aslında ihram, hakîki hayata nail olmak için hayatın bazı gereklerinden vazgeçmek anlamındadır. Kötülükleri ve günahları terk etmekle mecazî bir ölümle vefat etmiş gibi Allah'a teslim olmaktır.<sup>96</sup>

Hac için yola çıkan kimsenin hem hacceditip hem de ticaret yapmasında bir beis yoktur.<sup>97</sup> Ama bazı cahillerin ilerlemeye mani dedikleri İslâm dini, en mühim ibadet esnasında bile ticaretle meşguliyeti meşru kılmıştır.<sup>98</sup> Haremde bir kimsenin diğerine üstünlüğü yoktur, herkes ziyaret edebilir, hiçbir kimse başkasını engellemez. Diğer insanları zulümle oradan uzaklaştırmaya çalışan kimselere Allah elem veren bir azab tattırır.<sup>99</sup>

Mehmed Vehbi Efendi ibadetler konusunda Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemiş ve bu istikamette hükümler vermiştir.

## b. Muamelât

Bu alana dair hükümler ise ferdin diğer fertlerle ve toplumla ilişkilerini düzenler, bunları belli kurallara ve sonuçlara bağlar. Mehmed Vehbi Efendi'nin eserinde yer verdiği muamelâta dair konulardan birkaçını örnek kabilinden ele alarak bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunacağız.

### b.1.Nikâh

Mehmed Vehbi Efendi, Nûr sûresinin 24/32-33. "*İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lütfuyla onları zengin eder. Allah geniş (nimet ve lütf) sahibidir, her şeyi bilendir. Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah kendilerini lütfundan zengin edip (evlenme imkânına kavuşturuncaya) kadar iffetlerini korusunlar...*" ayetlerinin nikâhın gerekliliğini ortaya koyduğunu belirtir. Devamında o, nikâhın tanımını yapar ve nasıl yapılacağını anlatır. Nikâh şer'i bir akiddir ki, iki tarafın rızasıyla vuku bulur. Eğer kadın erkek her ikisi de bizzat hazır bulunursa iki şahidin şahadeti ve icap-kabul ile nikâh tamam olur. Kadının ve erkeğin kendilerinin hazır olmaması durumunda vekilleri bulunursa ve her birinin vekil olduğuna ikişer de şahit olursa bu şekilde de nikâh akdedilir. Nikâh akdinden sonra zifaf olup karı koca muamelesi gerçekleştikten sonra erkeğin kadına kararlaştırılan mehri vermesi Nisa, 4/4. ve 24. ayetlerine göre vaciptir.<sup>100</sup> Eğer noksan verirse zulüm olur. Kadın kendi rızasıyla takdir edilen mehirde bir kısmını veya tamamını bağışlarsa veya koca takdir edilen mehirde fazlasını verirse bunda bir günah yoktur, karşılıklı rıza ile istediklerini yaparlar. Mehri erkeklerin

94 "Hac belirli aylardadır." Bakara, 2/197.

95 Bakara, 2/197.

96 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 114.

97 Bakara, 2/198.

98 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 115.

99 Hacc, 22/25.

100 Müellif, burada olduğu gibi vacip kelimesini zaman zaman farz anlamında kullanmaktadır. Ayrıca bkz., a.g.e., s. 393.

vermeleri kadınların genellikle aciz ve erkeklerin de kuvvet ve kudret sahibi olmaları nedeniyledir.<sup>101</sup> Mehri erkeklerin verme gerekçesi olarak sayılan kuvvet ve kudretli olma özelliği ayette zikredilen bir husus olmayıp müellifin yaşadığı dönemdeki hakim anlayışı yansıtmaktadır. Bu da yaşanan ortamdaki genel anlayışın müfessirin ayetleri anlama ve yorumlamasında ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki evlilikleri mehir açısından kıyaslayan müellif, İslâm'da mehri erkeğin verdiğini, kadında aranan şeyin iffet olduğunu, Yahudi ve Hristiyanlıkta kadınlar tarafından verilmesi gereken önemli bir meblağın bulunduğunu belirtir. Böylece Müslüman kadınlar daha kolay ve rahat evlenirken Yahudi ve Hristiyan kadınlar evlenmede zorluklar yaşamaktadır. Bu da İslâm'da kadınların hukûkunun çok fazla korunduğunu ortaya koymaktadır.<sup>102</sup>

Her dönem olduğu gibi Mehmed Vehbi Efendi'nin yaşadığı dönemde de İslâm'a karşı bir takım saldırıların olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o da bu tür saldırıları bertaraf etmek ve mü'minlerin inancını korumak için zaman zaman İslâm diniyle diğer muharref dinler arasında kıyaslamalar yaparak İslâm'ın üstün yönlerini ortaya koymakta ve İslâm'ı savunmaktadır.

## b.2. Zina ve Cezası

"Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür (fahişe), çok kötü bir yoldur"<sup>103</sup> ayeti zinanın haram olduğuna delalet eder. Ayette Allah Teâlâ "zinaya yaklaşmayın" ifadesiyle "zina etmeyin" ve "zinanın mukaddematını işlemeyin" demek istemiştir. "Fahişe" kelimesi de "akıl ve şer'in çirkin saydığı ve günah olmakla sınırı aşan şey" anlamına gelir.<sup>104</sup> Zinanın haram kılınmasının ayette sayılan gerekçelerini biraz daha açan Mehmed Vehbi Efendi, bu çirkin fiilin adaleti ortadan kaldıracığını, iyilikleri yok edeceğini, neslin yok olmasına ve nesebin kaybolmasına yol açarak büyük tehlikeler doğuracağını belirtir. Ancak bu hakikatleri düşünmeyen ve bütün arzusu istediği yerden kendi nefsinin tatmine çalışan bazı kimseler, erkek kadını bir arada gezmesini ister, kadın istediği erkekle neden konuşup görüşmesini ve rızasıyla kadınla görüşmekte ne beis var diyerek sesini yükseltmekten utanmaz ve çekinmezler.<sup>105</sup>

Mehmed Vehbi Efendi, konuyla ilgili sadece fıkhî hükümleri verip geçmemekte ayrıca o, bu hükme uyulmamasının bireyde ve toplumda oluşturacağı sosyal ve toplumsal felaketlere de dikkat çekmektedir.

Nûr suresi 24/2. ayetine göre zina eden kimselere eğer bekârsa yüz değnek vurma had cezası uygulanır. Fakat evli ise ümmetin icma ve Hz. Peygamber'in Maiz tatbikatında olduğu gibi recm cezası uygulanır. Zinanın şer'an sabit olması

101 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 125-126.

102 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 127.

103 İsra, 17/32.

104 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 174-176

105 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 174-176.

zâninin dört mecliste dört kere ikrarıyla ya da dört şahidin zinayı gördüklerine lafızda ve manada birlikte şahadet etmeleriyle olur. Cezanın nasıl uygulanacağı konusu üzerinde ayrıntılı olarak duran Mehmed Vehbi Efendi, hükmü infazın da devletin işi olduğunu bireylerin bu hükmü icra edemeyeceklerini belirtir.<sup>106</sup>

İslâm'ın öngördüğü had cezalarının uygulanmayıp Avrupadan alınan kanunların icrasının hiçbir işe yaramadığı, dünyanın fesatla dolduğu, hapisanelerde çok fazla insan olmasına rağmen bu cezaların caydırıcı olmadığı açıkça görülmektedir. Avrupadan alınan kanunları uygulamayı medeniyet sayanlar bir de şer'i cezaları uygulamasalar hangisinin daha etkili olduğunu göreceklendir.<sup>107</sup>

### b.3. Alış-Veriş ve Faiz

Alış verişle faizin aynı şey olduğunu iddia eden kimselere ahirette verilecek azabın tasvir edildiği ayette<sup>108</sup> Allah'ın alışverişi helal, ribayı (faiz) haram kıldığı açıkça belirtilmiştir. Mehmed Vehbi Efendi, ribanın (faizin) haram kılınmasının üç sebebi olduğunu zikreder. Birincisi, bedelsiz başkasının malını almaktır. Sahibinin kendi rızasıyla faiz vermesi haramlığı kaldırmaz. Çünkü ihtiyacına binaen malı almıştır, mecburiyet rıza göstermesine sebebiyet vermiştir. İkincisi, halkın yararına olan ticarete zarar verir ve çalışmayı ortadan kaldırır. Çünkü ayette "*Allah, faizi mahveder, sadakaları artırır.*"<sup>109</sup> denilmiştir. Üçüncüsü, insanlar arasında ödünç para alıp vermek suretiyle gerçekleşen yardımlaşmayı (karz-ı hasen) ortadan kaldırır.<sup>110</sup> Müellif, "Diğer milletlerde faiz caridir, bizde de cari olsun demek ahkâm-ı şer'iyyenin bir kısmını kaldıralım" demekten başka bir şey değildir diyerek bu tür isteklere karşı çıkar.<sup>111</sup>

### b.4. Kısas

Allah Teâla kasten cana kıymanın ahiretteki cezasının cehennem olduğunu<sup>112</sup> beyan ettiği gibi dünyadaki cezasının da kısas olduğunu şu ayette açıkça belirtmiştir. "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık ( taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.*"<sup>113</sup> Kısas, katilin başkasına reva gördüğü katli onun nefsinde de icra etmek suretiyle kendi fiilinin cezasını görmesidir. Kasten öldürmede kısas olduğu gibi yaralamalarda da kısasın farz olduğu Kur'an'da zikredilmiştir.<sup>114</sup> Mehmed Vehbi Efendi, bir erkek kadını öldürürse kadın bedelinde kısas olacağı gibi, kadın er-

106 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 177.

107 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 178.

108 Bakara, 2/275.

109 Bakara, 2/275.

110 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 367.

111 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 368.

112 Nisa, 4/93.

113 Bakara, 2/178

114 Mâide, 5/45.



keği öldürürse öldürülen erkek bedelinde kadına da kısas uygulanacağını belirtir. Dişe diş, göze göz kısas yapılır, ancak yarada kısas tehlikeye yol açarsa, mesela, kemik kırılmış ise kemiği kıran kimsenin kemiğini eşit şekilde sakatlamak mümkün olmadığından kırılan kemiğin bedelini öder. Çünkü “asıl, müteazzir yerde bedele intikal” şer’i kaidedir.<sup>115</sup>

Kısasın uygulanmasının hükümdara veya hükümdarın tayin ettiği vekillere ait olduğunu belirten Mehmed Vehbi Efendi, kısasın affedilmesi meselesi üzerinde durur. Katilin kısasını varislerin hepsi veyahut içinden birisi affederse, kısas diyete dönüşür. Çünkü kıyası, hepsinin talep etmeleri gerekir. Affetmek suretiyle kısas düşünce, diyet istemek haklarıdır.<sup>116</sup>

Kıyas affedilince, ayrıca diyet hakkının da düşüp düşmediği, suçlunun rızası olmadan diyet istenip istenemeyeceği konusunda başlıca iki görüş vardır:

Ebu Hanife ve İmam Mâlik’in yer aldığı birinci görüşe göre, öldürülenin velisi kısas isteme veya affetme seçeneklerine sahiptir. Veli, suçlu ile diyet üzerine anlaşmazdan önce kısas hakkından vazgeçerse, diyet isteme hakkı da kendiliğinden düşmüş olur. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in yer aldığı ikinci görüşe göre ise veli, ya kısas uygulanmasını ister, ya da kıyası affeder ve diyet alır. Burada affetmenin anlamı, kıyasın diyete dönüşmesi demek olup ve bu, suçu işleyenin rızasına da bağlı değildir.<sup>117</sup>

Mehmed Vehbi Efendi kendisi Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen burada görüldüğü gibi isim vermeden Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerini zikrederek bunları kendi görüşleri gibi vermiştir.

Kıyasın meşru oluşunun hikmetini beyan için “*Ey akıl sahipleri! Kıyasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.*”<sup>118</sup> ayetini ele alan müellif, bu meyanda uzun uzun açıklamalarda bulunur. Bir kimseyi katledecek olan şahıs; maktul bedelinde kendinin kısas olacağını göz önüne getirince tasavvur ettiği öldürme eyleminden vazgeçer. Hem kendi hayatını hem de öldüreceği kimsenin hayatını kurtarır. Kıyas sayesinde insanlar birbirlerini öldürmekten vazgeçer, katl sebebiyle ortaya çıkacak olan fitneler teskin edilir, kabileler arasında sulh ve sükûn hâkim olur. Bu ayetin hükmüyle amel olunmadığı, bunun yerine hapis cezası verildiği için insanların cana kıyama eylemini çok daha fazla ve rahatça gerçekleştirdiklerini belirten Mehmed Vehbi Efendi, bunun işe yaramadığını şer’i şerifin emrettiği kıyasın uygulanmasının bir zabıta kuvvetinden çok daha fazla etkili olduğunu belirtir.<sup>119</sup>

115 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 405. Bu külli kâide ve benzer mecele 53. madde “Aslın ifası kabil olmadığı halde bedeli ifa olunur.” için bkz., Abdullah Demir, *Mecelle ve Külli Kâideler*, s. 64, 254.

116 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 404.

117 el-Kâsânî, Ebu Bekir Alâüddin b. Mes'ud, *Bedâ'î'us Sanâ'yî', fî Tertibiş-şera'i*, Beyrut 1401/1982, VII, 241; eş-Şevkânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali, *Neylül'Evtâr şerhu Müntekâ'l- Ahbâr*, Mısır t.y., VII, 185; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, I, 136, 137.

118 Bakara, 2/179.

119 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 404-405.

Burada da görüldüğü gibi Vehbi Efendi konuyla ilgili, çok genel bilgiler vermekte, fazla ayrıntıya girmemekte ve konuyla ilgili hadislerden bazen hiç söz etmemektedir. Bazen o, konuyu ahkâm yönünden ele alıp incelemekten ziyade sosyal yönüne ve hükmün hikmet boyutuna daha ağırlık vermektedir. Örneğin kısas konusunu işlerken akla gelebilecek muhtemel şu sorulara cevap vermemektedir. Öldürme eyleminde “kasıt” nasıl anlaşılacak? Kastın karinesi nedir? Kısasın uygulanması için gerekli şartlar nelerdir? Diyet miktarı ne olacak? Farklı din mensuplarının birbirlerini öldürmesinde kısasın nasıl uygulanacağı gibi konulara hiç girmemiştir. Bu durum üç sebebe bağlanabilir. Birincisi, zaten uygulanmayan konularda okuyucuya fazla malûmât sunmanın çok yararlı olmayacağı; ikincisi, çok daha fazla itikadî, amelî ve ahlakî ahkâma yer verme isteği; üçüncüsü, belki genel okuyucu kitlesini düşünerek eserin kaleme alınmış olması denilebilir.

### b.5. Hırsızlık

“Başkasına ait bir malı korunduğu yerden sahibinin bilgisi dışında gizlice almak” demek olan hırsızlık, mala ve mülkiyet hakkına karşı işlenen temel suçlardan biridir. Alın terinden ve meşru kazançtan doğan servetin korunması İslâm’ın temel ilkeleri arasındadır. İslâm emeği ve mülkiyeti kutsal saymış, mülkiyete haksız olarak el uzatmayı cezalandırmıştır.

Mehmed Vehbi Efendi, *“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”*<sup>120</sup> ayetini delil göstererek hırsızlığın haram olduğunu bu kötü eylemi gerçekleştiren kimselerin dünya ve ahirette cezaya müstehak olduklarını belirtir. Eğer dünyada ceza görmezse ahirette iki yönden ceza görecektir. Birisi haram işlediği için, diğeri de mal sahibinin malını ödemesi vacip olduğu için.<sup>121</sup>

Vehbi Efendi, dünyada ceza uygulanmayan kimseye ahirette iki ceza verileceğini belirtmiştir. Ancak, burada müphem olarak geçilen konu hırsızın tövbe ettiği halde elinin kesilip kesilmeyeceği meselesiyle had uygulandıktan sonra ahirette de Allah’ın ceza verip vermeyeceği hususudur. Bu meseleyi açıklığa kavuşturmak için yukarıda mealini verdiğimiz (Mâide,5/38.) ayetini devamındaki 39. ayetle birlikte ele almak gerekir. *“Kim (bu) haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*<sup>122</sup> Ayette söz konusu edilen *“Allah’ın tövbesini kabul etmesi”* ahiret azabıyla mı yoksa dünyevî cezayla mı ilgilidir? Bu konuda ihtilaf edilmiştir. Ayetin zahirinden anlaşılan şudur: Hırsız yaptığına pişman olur, tövbe eder ve tövbesinde samimi olduğu anlaşılırsa eli kesilmez. Ancak bunun tespit edilebilmesi için hırsızın bir süre hapsedilmesi ve gözaltında bulundurulması gerekir. Fakat bu konu İslâm hukukçuları arasında ihtilafıdır. Hanefiler hırsızın çaldığı malı yakalanmadan önce iade edip tövbe etmesinin haddi düşürdüğü görüşündedirler. Hanbelî,

120 Mâide, 5/38.

121 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s. 433-435.

122 Mâide, 5/39.

Zahiri ve bazı Şâfiiler'e göre de hırsızın yakalanıp mahkemeye sevk edilmeden önce tövbe etmesi belli şartlarda cezayı düşürür. Bazı hukukçulara göre ise hırsız dava hâkime götürülmeden önce bile tövbe etse had cezası düşmez. Çünkü had suçun cezasıdır; tövbe ise yasak işi yapmanın günahından Allah'a sığınmadır. Tövbe suçun cezasını kaldırmaz.<sup>123</sup> İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre hırsızın yakalanıp hâkim huzuruna çıkarıldıktan sonra tövbe etmesi -samimi olup olmadığı bilinmediği için- had cezasının uygulanmasını önlemez.<sup>124</sup> Nitekim Hz. Peygamber Mahzûm kabilesinden hırsızlık eden bir kadının elinin kesilmesine hükmetmiştir. Halbuki o da yaptığına pişman olmuştur.<sup>125</sup> Had uygulandıktan sonra eğer kişi, tövbe ederse Allah'ın onu affedeceği ayetin zahirinden anlaşılmaktadır. Ama had cezasından sonra tövbe etmez ve ölürse, Allah dilerse affeder, dilerse affetmez.

Mehmed Vehbi Efendi, hırsızlık suçunun sübut bulması için gerekli olan şartları şöyle sayar. Malın korunmuş bir mekânda olması, on dirhem gümüş miktarı olması, hırsızlık yapan kimsenin akıllı ve bulûğ çağına ulaşmış olması.<sup>126</sup>

Kıyasın canı koruduğu gibi el kesme cezasının da malı koruduğunu belirten müellif, bir beldede yılda bir kez bu ceza uygulansa bunun diğer bütün cezalardan çok daha fazla caydırıcı olacağını belirtir. Vehbi Efendi, el kesme cezasını acımasızca bir ceza ve ömür boyunca sürececek bir rüsvaylık olarak görenlerin mazlumlarla ihanet ve hakaret ettiklerini ileri sürer.<sup>127</sup>

### 3. Ahlâkî Hükümler

İnsanların diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzenleyen, görgü kurallarını öğreten ve nefsin eğitilmesini amaçlayan hükümlerdir. Esasları Kur'an ve Sünnet'te belirtilen ahlâkî hükümlerin temel ilkesi ilâhî emirlere saygı duyup yaratıklara şefkatle muamele etmektir. İnsanı böbürlenme, iffetsizlik, yalancılık, cimrilik gibi kötü huylardan arındırıp alçakgönüllülük, iffet, doğruluk, cömertlik gibi güzel huylara sahip kılmaya çalışan ahlâkî hükümler ahlâk ve tasavvuf ilimlerinin konusuna girer. Ele aldığımız eser daha fazla bir ahkâm tefsiri intibasını vermekle beraber müfessirimiz Mehmed Vehbi Efendi bu eserinde pek çok ahlâkî konuya da yer vermiştir. Biz bu başlık altında onun eserinde yer verdiği birkaç konuyu örnek olarak ele alıp incelemeye çalışacağız.

#### a. Adalet

Mehmed Vehbi Efendi, adaleti "her şeyi yerli yerine koymak ve uygun muamele yapıp uygun yerde durmaktan ibarettir." şeklinde tanımlar. Yüce Allah bütün semavî kitaplarda adaleti emretmiştir. "İnsanlar arasında hükmettiğin zaman adaletle hükmet"<sup>128</sup> ayeti devlet başkanının hüküm verdiğinde adaletle hükmetmesi-

123 İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et- Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus ts. VI, 193-194.

124 Hayrettin Karaman, ve diğr, *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara 2006 II, 268.

125 Buhârî, "Enbiyâ", 54, "Hudûd", 11; Müslim, "Hudûd", 9.

126 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 434.

127 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 434.

128 Nisâ, 4/58.

nin vacip (farz) olduğunu belirtir. Eğer devlet başkanı adalete riayet etmez, heva ve hevesine tabi olur, Allah'ın emaneti olan tebasına zulümle hükmederse kendi eliyle memleketini harap eder.<sup>129</sup>

Nahl 16/90. ayette Allah (cc) hayır ve şerrin çeşitlerini cemetmiştir. Ayetin başında üç kelime vardır; adalet, ihsan, akrabaya riayettir. İşte bu üç kelime, farz, vacip, nafîle ve güzel ahlâka dair her şeyi içermektedir. Yine ayette fahşa, münker ve bagy olarak ifade edilen üç kelime daha vardır. Bu üç kelime de kötü söz, başkasının hükûkuna tecavüz ve diğer günahların tamamını şamildir. Kısaca bu ayet, emredilen ve yasaklanan ahkâmın umumunu icmalen kapsar. Ayette ifade olunan hususlarla amel etmeyenleri şiddetli azap beklemektedir. Allah Teâlâ, akrabalık duygusuyla adaleti ihmal etmemeyi tavsiye ettiği gibi<sup>130</sup> bir kavme düşmanlık sebebiyle onlar hakkında da adaletten ayrılmamayı emretmiştir.<sup>131</sup> Adalet herkes için vaciptir.<sup>132</sup>

Mehmed Vehbi Efendi'ye göre “*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adalette hükmet....*”<sup>133</sup> ayeti adaleti uygulayacak hükümdarın gerekli olduğuna işaretler. Hz. Davud'un anlatıldığı ayet herkese emir olup, tüm insanların gerek ailevî gerekse toplumsal hayatta adaletten ayrılmamasına işaret eder. Adaletin dışına çıkmak zulümdür, haramdır.<sup>134</sup>

## b. Doğruluk

“*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”<sup>135</sup> ayetindeki istikamet, dinî, itikadî ve salih amelleri hakkıyla yerine getirmeyi, şer'i hükümleri tamamıyla beyanı, Allah ile kul haklarına riayeti, yaratılanın yaratıcısına karşı yapacağı her türlü eylemi güzel yapmasını kapsar. Bütün bunları yerine getirmek zor olduğu için Rasûlullah “*Beni Hûd suresi kocattı*”<sup>136</sup> buyurmuştur. Burada Hz. Peygambere istikamet emredildiyse de gerçekte o, hakkıyla istikamet üzere olduğundan bundan “istikamete devam et” manası anlaşılmaktadır. Allah rızasına uygun işlenen iş, istikamet üzere işlenendir.<sup>137</sup>

## c. Cömertlik ve Nafîle Sadaka

Gerek sadaka gerekse borç şeklinde diğer insanlara yardım etmek bütün milletlerce kabul edilmiş güzel ahlak cümlesindedir. Mallarını kendi yolunda harcayan kimselerin bir iyiliğine yedi yüz misliyle karşılık vereceğini Allah Teâlâ Kur'an'da bildirmiştir.<sup>138</sup> Ancak infak eden kimseler yaptıkları iyiliği başa karmak

129 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 252.

130 En'am, 6/152.

131 Mâide, 5/8.

132 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s.254-255.

133 Sâd, 38/26.

134 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 256.

135 Hûd, 11/112.

136 Tirmizi, Tefsir 57

137 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 371-372.

138 Bakara, 2/261.

(menn) ve eziyet etmek<sup>139</sup> suretiyle amelin ecrini kaçırmamalıdır. Yapılan iyiliği başa kakmak ve eziyet etmek haramdır.<sup>140</sup> Allah rızası dışında maksatlarla yapılan yardımların hiçbir değeri ve kıymeti yoktur.<sup>141</sup> Öşür, zekât gibi vacip (farz) olan sadakaları verirken şeytanın vesvesesine aldanmamalıdır. Çünkü şeytan, fakir düşeceğinizi söyleyerek sadaka vermekten geri kalmanızı ister ve size çirkin şeyler yapmayı emreder.<sup>142</sup>

#### 4. Diğer Konulara Dair Ahkâm

Mehmed Vehbi Efendi, yukarıda örnek kabilinden üzerinde durduğumuz konular dışında, Arılar, Çiftçilik, Nehirler, İşçilik ve İşçi Çalıştırma, Oyun, Mesleğin Sanatın Lüzumu, Demirin Faydaları, İnsanın Yaratılışı,<sup>143</sup> Kur'an'ın Kıyamete Kadar Muhafaza Edileceği, Askerlik İnancı, Askerin Maneviyata Bağlı Olması, vb. başlıklar da açmıştır. Ancak müellif, bunları işlerken bazen ayetleri mevzî dışında kullanmakta, bazen de ikincil ve üçüncül anlamları birincil anlam gibi ele almakta ve zorlama te'villerle ayetin o konuya delalet ettiğini ifade etmektedir. Örneğin, mü'min ile kâfirin temsili bir şekilde anlatıldığı “İyi toprak Rabbinin izniyle (iyi) bitki verir, çorak toprak kavruk bitki çıkarır...”<sup>144</sup> ayetini “Ziraata Dair Ahkâm-ı Kur'aniye” başlığı altında ele alır ve şu izahta bulunur. “İşte bu ayet-i celilede Cenab-ı Hak, toprağın iyisini intihab etmeleri (seçmeleri) lâzım olduğuna çiftçileri irşat etmiştir.”<sup>145</sup> Gerçi o, yorumlarının devamında Kur'an ayetleri okundukça mü'minde çeşitli ibadetlerin ve sevimli çiçeklere benzeyen güzel ahlâkın ortaya çıkacağını; kötü insan üzerine ayetler okundukça da küfür ve kötülüklerin dışa vuracağını da belirtir.<sup>146</sup> İşte, müellifin burada öncelediği anlama bakıldığında sanki okuyucu Kur'an'ın çiftçilik hakkında da hüküm ve malûmat verdiği zehabına kapılmaktadır.

#### SONUÇ

Mehmed Vehbi Efendi son dönem Osmanlı medreselerinde yetişmiş, aynı zamanda kendisi de müderrislik yapmış, toplumun sancılı ve sıkıntılı günler geçirdiği Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasî ve ilmî faaliyetlerde bulunmuş bir Osmanlı âlimidir. Onun *Ahkâm-ı Kur'aniye*'si, alışılmış ahkâm tefsiri formatından oldukça uzaktır. Zira o, eserinde sadece amelî ahkâma yer vermemiş bunun yanında itikadî, ahlakî ve diğer pek çok konuya dair ahkâma da temas etmiştir. Bu yönüyle onun, fikhın fûru konularıyla fazlaca iştigal etmeyip, genelde hayatın her alanını İslâm'a ve Kur'an'a göre anlamlandırma gayreti içinde olduğunu görmekteyiz.

139 Bakara, 2/262.

140 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 392.

141 Bakara, 2/265.

142 Bakara, 2/268.

143 Bu konuyu işlerken müellif Darwinizm meselesini ele alır ve “mademki insan maymundan dönüşmüş, şimdiki maymunlar neden insan doğurmuyor?” sorusunu sorar. Mehmed Vehbi Efendi, a.g.e., s. 68.

144 A'raf, 7/58.

145 Mehmed Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, s. 220.

146 A.g.e., aynı yer.

Osmanlı âlimleri kendi dönemlerinin dinî, ahlakî, siyasi ve sosyal meselelerini özellikle tefsire dair yazılmış eserlere çok fazla yansıtmamışlardır. Zira onlar ilimler hiyerarşisinde tefsiri, Kur'an'ı izah eden bir ilim olarak görmüşler; bu tür güncel konuları fıkıh ve fetva merkezli işlemlerdir. Belki bu durumun, Kur'an'a duyulan saygı dolayısıyla dönemin sorunlarını Kur'an tefsirine yansıtılmamak, tefsir kitaplarını şahsî sayılabilecek görüş, değerlendirme ve yönelişlerden uzak tutmak gayesine matuf olduğu düşünülebilir. Kanaatimizce her dönem sorunların çözümü noktasında İslâm'ın ahkâm ve ilkelerini esas alarak âlimlerin öneriler sunması oldukça önemlidir. Bu açıdan baktığımızda Mehmed Vehbi Efendi'nin yaşadığı dönemin soru ve sorunlarından uzak durmadığı ve eserinde bunlara cevaplar vermeye çalıştığını görmekteyiz. Mesela o, eserin muhtelif yerlerinde "Darwinizm, Din maneviyattır maddiyata karışmaz, Din terakkiye manidir" gibi meseleleri ele alıp tartışır ve bunlara cevaplar vermeye gayret eder. Yine Vehbi Efendi, yaşadığı dönemdeki bazı insanların iddia ettiği geri kalmışlıktan ve çöküntüden kurtulmanın yolunun Batı'yı taklit etmekten geçtiğine dair düşüncelere şiddetle karşı çıkarak Müslümanların geçmişlerine bakarak ve İslâm'ı merkeze alarak bu sorunların üstesinden gelebileceklerini ifade eder.

Mehmed Vehbi Efendi eserinde, Hanefî mezhebinin görüşlerini temel almakla birlikte farklı mezheplerin görüşlerine de yer vermiş, taassup seviyesinde bir mezhebe bağlılık göstermemiş, bazen sadece bir mezhebin görüşünü vermekle yetinmiştir. Çoğu kere de hiçbir mezhebin görüşüne yer vermeden konuyu ele alıp kendi birikimi ile ayetleri yorumlamıştır.

Mehmed Vehbi Efendi, eserinde orijinal türden bilgiler vermemesi, konuları işlerken daha derinlemesine tahlil ve yorumlardan kaçınması, başlıkta verilen konulardan zaman zaman saparak farklı konulara geçmesi, sistematik olmayışı gibi yönleriyle eleştiriye tabi tutulabilir. Ancak şunu da belirtmekte yarar var ki, İslâm dünyasında Kur'an'ın ahkâm yönüyle ilgili tefsir alanında pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında Mehmed Vehbi Efendi'nin yaptığı bu çalışmadan sonra bu alanda ülkemizde bizim bildiğimiz kadarıyla pek eser telif edilmemiştir. Bu durum bir nakısa teşkil etmekte ve çalışılması gereken bir alan olarak kendini göstermektedir.